

OLVASÓNAPLÓ

A BÁCSKAI HORVÁTOK IRODALMA

ANTE SEKULIĆ: *Književnost bačkih Hrvata*, Kritika, Zágráb, 1970.

GEZA KIKIĆ: *Poezija bunjevačkih Hrvata*. Matica hrvatska, Zágráb, 1971.

GEZA KIKIĆ: *Proza bunjevačkih Hrvata*. Matica hrvatska, Zágráb, 1971.

A közelmúltban három zágrábi kiadvány vonta magára a bácskai irodalmi körök figyelmét, mert olyan témakörrel foglalkozik, amely eddig nemigen jutott kifejezésre könyvbe foglalva, legalább is nem ilyen kiadói szinten. Mert hát Ante Sekulić könyvét a zágrábi Kritika adta ki, Geza Kikić két kötete pedig a Matica hrvatska gondozásában jelent meg. Azt mondtam, hogy témakör, pedig ez bizonyára nem is a legmegfelelőbb kifejezés olyan könyvekre, amelyekben a terjedelem túlnyomó részét irodalmi gyűjtemény, azaz antológiaszerű bemutatás foglalja el, és a kötet összeállítója szinte csak bevezetőben mondja el az antológiában felölelt irodalom nagy vonalakkal vázolt jellegzetességeit, történelmi távlatait. De nem véletlenül használtam ezt a szót, mert hát az említett kötetek — antológiai jellegük ellenére is —, illetve éppen ezzel az antológiai jellegükkel valóban bizonyos külön témát, vagy témakört dolgoznak fel, s ez a téma sok tekintetben nem is zárható le valami irodalmilag megszabható határoknál, mert ha lezárható volna, talán nem is kaphatna teljes létjogosultságot, hanem vonatkozásaival bele nyúlhat az utóbbi századok viharos történelmébe, s éppen ez a történelmi távlat adja meg jellegzetességét, lényegét, azaz irodalmi létjogosultságát is.

Lehet, hogy a három kötet megjelenésének — éppen az időpont tekintetében — van bizonyos látszólag túlságosan kihangsúlyozott nemzeti vonatkozása, de még ha valóban ilyen szempontok segítettek is hozzá, ez semmit sem von le abból a tagadhatatlan tényből, hogy a három kötet régi úrt tölt be, és pusztá megjelenésével is igazi helyükre állítja az eddig legfeljebb csak némi vállveregetéssel kezelt, provinciálisnak minősített bácskai horvát, elsősorban bunyevác írókat. Mert hát — ezt szögezzük le mindjárt — a külön antológiai jelentőséget éppen a bácskai és éppen a bunyevác szó jelzi, kiválasztva ezt a fogalmat a horvát egyetemességből, mint ahogyan teszsem fel a jugoszláviai, romániai, vagy csehszlovákiai magyar irodalom kíválik némiképpen az egyetemes magyar irodalom egészéből, nem nyelvénél, hanem sokkal inkább hovatarozásánál fogva, sőt a bunyevácság esetében ez még fokozottabban kifejezésre jut, hiszen a régebbi időkben még az izó nyelvjárás is megkülönböztette az ijező horvát irodalmi nyelvtől, s ez a különbség csupán az utóbbi időkben foszlott szét — annak a szükségszerű követelménynek engedve, hogy egy-egy nép irodalma mégsem tagolódhat tájszólások és nyelvjárások szerint, hanem ki alakítania a maga egységes, minden tájra, minden nyelvjárásra kötelező, egységes nyelvét.

A bácskai horvát, azaz bunyevác és sokác irodalmat tehát korántsem az izó nyelvjárás különlegessége sorozza mégis valami külön kategóriába a horvát irodalom egyetemessége keretében, hanem az a területileg és történelmileg különhatárolt élete, amely itt, Bácska földjén bontakozott ki az

utóbbi évszázadok folyamán, anyaországától elszakadva, egészen más társadalmi, gazdasági és nemzeti környezetben élve. Márpedig tagadhatatlan, hogy az irodalmi felépítmény éppen ebből az anyagi alaptól bontakozik ki, ez van rá döntő hatással, s ez különbözteti meg más materiális alapok, más környezetek saját valóságukat tükröző irodalomtól.

Ezért hát, ha a bácskai horvátok, vagy — mint Geza Kikić mondja — a bunyevác horvátok irodalmát próbáljuk akár egy antológia erejével is összefoglalni, mindenekelőtt arra kell egy történelmi pillantást vetnünk, hogy kik is voltaképpen ezek a bácskai horvátok, azaz bunyevác horvátok, honnan jöttek, hogyan, milyen körülmények között éltek, s ezek a körülmények miképpen hatottak nem csupán irodalmi, hanem egész kulturális életük kibontakozására is.

Az első, ami megállásra késztet, maga a bunyevác szó eredete. Nem is olyan régen még szinte általános volt az a meggyőződés, hogy a bácskai horvátok tünymódoottsága a hercegovinai Buna folyócska mellől települt át ide, a Duna és Tisza közé, s a Buna folyó nyomán kapta a bunyevác nevet a Bácska földjére áttelepült törzs. Ezt az elképzelést azonban már megdöntötték a történelmi és néprajzi kutatások. A nyelvészek, etnográfusok és más szakemberek ugyanis megállapították, hogy a bunyevác törzs — beszédét és nyelvét tekintve — minden bizonnyal a Dinara és a Svilaja hegység mentén élhetet valamikor, innen ereszkedett le aztán a törökök elől a Zrmanja körüli vidékre és még lejjebb, a tengerpart felé, hogy aztán egy elfojtott felkelés után menekülve, a tizenhetedik század húszas éveiben kezdjen tömegesen áttelepülni messze északkeletre, a Duna mentére, Bajától kezdve Kalocsán, Budán át egészen Esztergomig. Nevük pedig nem a Buna folyótól ered, hanem valószínűleg bizonyos jellegzetes, kör alakú házaktól, amelyekben laktak, s amelyeket »bunja«-nak neveztek. Ez a szó megtalálható még a nálunk készült nagy szerbhorvát-magyar szótár már megjelent első kötetében is. 1. verem, gödör, 2. lyuk, 3. kunyhó jelentéssel.

Mindez azonban annyira múlt, hogy voltaképpen nemigen van köze a bunyevác nép külön irodalmi antológiájához. A szorosabb kapcsolat csak akkor alakul ki, amikor az első bunyevácok megjelennek a bácskai földön, amikor megkezdik a maguk külön, idegenbe szakadt életét. Ez pedig a Zágrábban megjelent *Enciklopedija Jugoslavije* adatai szerint a tizenhetedik század húszas éveire tehető, azaz ekkor, pontosan 1622-ben lehetett fel először Bácskában a bunyevác szó, egy nagyobb bácskai falu nevét jelölve. Ekkorjában már megmutatkoznak a kolostorok falai között kibontakozni kezdő bunyevác horvát irodalom kezdeti nyomai is, amelyeket az 1639-től 1707-ig élt Mihajlo Radnić szerzetes művei jeleznek. Mint Geza Kikić megjegyzi, Radnić kéziratái közül ma is őrzik a Vatikán könyvtárában a *Kristijada* című művet, amely voltaképpen Junije Palmotić dubrovniki író eposzának átírata. Magában az antológiában azonban hiába keresnénk Mihajlo Radnićot, mert a költői antológia — a népköltészet példái után — a tizennyolcadik század második felében jelentkező Mirko Pavićtyal és az őt követő Grgur Pešalićtyal kezdődik, s még e kettő után is hatalmas úr tátonk: egy teljes évszázad, mert csak ekkorjában kezd erőteljesebben kibontakozni a nemzeti megújódás Ivan Antunovićtyal induló irodalma.

Ez a szaggatottság egyáltalán nem véletlenszerű, hanem szorosan összefügg a messzire szakadt néptörzs életének és körülményeinek alakulásával. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy a bácskai horvátok, azaz a bunyevácok idetelepülésüktől kezdve olyan körülmények között éltek, amelyek lehetetlenné tették nem csupán kulturális életük, hanem nemzeti öntudatuk teljes kibontakozását is. Már régi hazájukban is összeütközésbe kerültek a török hódítókkal, az új hazában azonban valósággal két malomkő közé kerültek. Idetelepítésük is két idegen szükségletet elégített ki. Egyrészt ugyanis a törökök telepítették ide őket abból a célból, hogy megműveljék számukra a termékeny bácskai földeket. Másrészt viszont Ausztria hozatta őket a Duna—Tisza közére, földet juttava nekik, hogy ennek ellenében védelmezzék a törökök támadásaival szemben. Szinte nem is vették őket teljes emberszámba, még csak igazai nemzeti mivoltukat sem ismerték. Neveztek őket rácoknak, dalmátoknak, görögkeleti szerbeknek, csak éppen horvát voltukat nem ismerték fel, és nem is akarták felismerni. Igen jellemző például

a *Pallas lexikon* Bunyevácok címszavának a végül mégis meghonosodó bunyevác névvel kapcsolatos közlése, amely szerint »a nevet némelyek a *bunják* és *bunyistár* szóból magyarázzák, mely annyit jelentene, mint *söpredék-nép*...« Igaz, a lexikon már megjegyzi: sokkal valószínűbb, hogy a bunyevác név a Buna folyótól származik, de maga az a tény, hogy egyáltalán felmerülhetett ennek a »söpredék-nép« elnevezésnek a lehetősége, határozottan jelzi, miképpen tekintett a környezet ezekre a messziről idetelepült emberekre.

Az Ausztria által idetelepített bunyevácok rendkívül sokat szenvedtek a törököktől a XVII. század végén és a XVIII. század elején, és mert Ausztria oldalán álltak, természetszerűen a kurucoktól is. A kép azonban semmi esetre sem teljes, ha nem említjük meg Danilo Uroševićnek A *magyarországi délszlávok története* című, Budapesten megjelent, sokszorosított könyve alapján, hogy a labancok sem nagyon kímélték őket, s ezeknek az üldözéseknek és zaklatásoknak a következtében többször is el kellett menekülniük Szabadkáról a tizenhetedik század végén. Mint a későbbi történelem tanúsítja, a törököktől való felszabadulás sem hozott javulást ennek a Bácskába szakadt horvát törzsnak az életében. Nemhogy felszabadultabban fejlődhetek volna minden téren, de még a törökök elleni harci érdemeikért kapott földet is elvették tőlük, és minden eszközzel jobbágyi sorba igyekeztek taszítani őket. Az egész nép szinte kivétel nélkül hozzáért a földhöz, nem alakulhatott ki az értelmisége, s mindennek a tetejébe a XIX. század második felében még magyar részről is megindult ellene a szervezett elnemzetlenítő akció. A parasztsorban élő bunyevácoknak nem volt, nemzeti öntudata, nemzeti kultúrája, s egy bunyevác csak azon az áron léphetett a polgárisodás útjára, csak akkor járhatott iskolába, ha ezzel együtt vállalta az elmagyarosodást is. Ez egészen természetes, ha tekintetbe vesszük, hogy 1867-ben a városokban megszüntették a bunyevác szláv nyelvű oktatásának még azokat a kezdeti nyomait is, amelyek esetleg a régebbi időben megvoltak.

A kultúra, az írás tudománya tehát nem gyökeresedhetett meg a bunyevácok soraiban. Ez alól talán csak az alsóbb papság, a kolostorok szerzetesei képeztek némi kivételt, a felsőbb papság azonban már határozottan a bunyevátság ellen fordult, még akkor is, ha ő maga is a bunyevác horvátok soraiból került ki. Danilo Urošević például megemlíti könyvében, hogy Gavro Patačić kalocsai püspök, aki maga is bunyevác volt, úgy igyekezett még hatékonyabbá tenni a megindult magyarosítási hajszát, hogy 12 forint, illetve 12 bot büntetést szabott ki mindenkire, aki illír, azaz rác nyelven mert beszélni. A polgári hatóságok persze semmiben sem maradtak el a kalocsai püspök mögött, sőt ítéletük még szigorúbb volt, mert 25 botot mértek mindazokra, akik rácul, illetve bunyevácul mertek megszólalni.

Mindez talán meglehetősen furcsán hat egy olyan írás keretében, amely abból a célból íródott, hogy három megjelent antológián át bemutassa a bácskai horvátok irodalmi életének kibontakozását. Ha azonban egy kicsit a dolgok mélyére nézünk, nyomban látjuk, hogy mindennek ismerete nélkül lehetetlen közelebb kerülni a bácskai horvátok irodalmának kibontakozásához is. Mert abban az időben csak a bunyevác paraszt őrizte meg nyelvét (ha megannyi esetleges rontással, magyarítással, keveréssel is!) és szokásait. De hát az a bunyevác paraszt nem tudott írni, képtelen volt írásba foglalni gondolatait, érzéseit, ezen a vonalon nem is alakulhatott ki tehát semmiféle írott irodalom. Igaz, ezzel szemben éltek és terjedtek a népdalok és népmesék. És — mint Geza Kikić megállapítja a népmesék elé írt ismertetőjében — a szóbeli elbeszélő irodalom sehol az országban nem virágozott annyira, mint éppen a bácskai horvátok körében. Ezek a népmesék és népdalok tartották fenn a nyelvet és a nemzeti hagyományokat a bunyevác parasztok írástudatlan és a tanulástól elzárt tömegeiben mindaddig, míg a múlt század közepén Ivan Antunović jelentkezésével meg nem indult a bácskai bunyevácok irodalmi újjászületési mozgalma, amely voltaképpen nem volt egyéb, mint szervezett ellenállás a kíméletlen magyarosítás ellen. Ez a szervezett ellenállás volt a tulajdonképpeni bácskai horvát irodalom igazi kibontakozásának kezdete, ebben az időszakban, 1870-ben jelent meg először a Bunjevačke i šokačke novine, majd ennek mellékleteként a Bunjevačke i šokačke

vile, amely az első állandó jellegű irodalmi kiadvány volt bunyevác nyelven. Ezt követte a Neven, az egykori Subotičke novine és a Subotička Danica, s a nyomtatott betű eredményeképpen nem csupán a bunyevác tömegek kerültek egyre közelebb a kultúrához, hanem a fokozatosan kibontakozó irodalom is közelebb került hozzájuk.

Ivan Antunovićnak kétségtelenül úttörő érdemei vannak a bácskai horvátok irodalmának újjászületése terén, és ugyanakkor történelmük első megbízható körvonalazása terén is, tekintettel arra, hogy Antunović volt az elsők egyike, aki vállalkozott a bácskai horvátok történetének megírására. Maga a bácskai horvát irodalom azonban minden nehézség ellenére távolabbi múltra tekint vissza, ha megnyilatkozásai nem voltak is tömegesek.

Ante Sekulić és Geza Kikić antológiái egyaránt három fontos szakaszra osztják fel a mintegy három évszázados múltra visszatekintő bácskai horvát irodalmat. Az első szakasz a prózairás terén Mihajlo Radnićtyal, a költészet terén pedig a körülbelül egy évszázaddal később jelentkező Mirko Pavićtyal és Grgur Pešalićtyal kezdődik és tart egészen a megújulási mozgalom kezdetéig, azaz a múlt század közepéig. Ebben az első korszakban azonban általában csak a népmese és a népdal tölti be az írott szó helyét. A tulajdonképpeni irodalmi kezdet tehát a második korszak, az újjászületés irodalma, amely Antunović és követői munkálkodását jelzi, végül a harmadik korszak az újabb törekvések, az újabb útkeresések korszaka, mely a monarchia bukása utáni irodalmi megmozdulásokat öleli fel egészen a mai napig. Az első korszakot a népdalok és népmesék terjedésén kívül az egyház erős hatása jellemzi, és igen érdekes jelenség, hogy tulajdonképpen a bunyevácok irodalmának első szerelmes versét is szerzetes pap írta. A második korszak, a hőskorszak a magyarosítás ellen, a nyelv jogaiért vívott harc jegyében telt el, a legújabb szakasz pedig a felszabadultabb légkör beköszöntését jelzi, bár feltétlenül meg kell említeni azt is, hogy a régi Jugoszlávia idején kialakult helyzet még nem volt teljes nemzeti felszabadulás, hiszen a horvát nyelv még mindig háttérbe szorult a szerb nyelv mellett, ha voltak is újabb horvát folyóiratok, ha alakulnak is horvát kulturális intézmények, és ha a bunyevácok vezető helyet foglalt is el például Szabadka városi vezetőségében és hivatalaiban.

A bácskai horvátok aránylag kis száma természetszerűen nem tehetett lehetővé valami szélesebb körű irodalmi mozgalom kialakulását, s így aztán teljesen érthető, hogy ez a mostani irodalmi felmérés is alig harminc-negyven nevet említ a három évszázad prózairói között, és a költők száma sem sokkal több. Ezek hatalmas többségükben bunyevácok, mert Ante Sekulić például, aki a bunyevácokon kitér a sokác írókra is, mindössze két sokác író említ meg, azok is csak az első világháború körüli esztendőben jelentkeztek.

Úgy gondolom, fölösleges volna ebben a rövid ismertetésben kitérni az antológiákban szereplő írókra név szerint is, tekintettel arra, hogy nem egyéni értékelést kívánunk adni, csupán egy nemzetétől területileg elszakadt törzs kulturális és irodalmi törekvéseinek végső kibontakozását akartuk örömmel regisztrálni, amely im eljutott már odáig, hogy írói és költői lemondhattak a regionális jelleget kidomborító íző nyelvjárás irodalmi használatáról, s nyelvvezetükkel is bekapcsolódhattak az egyetemes horvát irodalomba, félreérthetetlenül jelezvén, hogy oda tartoznak, s igyekeznek is élni a múltban oly sokat nélkülözött nemzetiségi jogukkal. Ezt az összetartozást és ezt a hovatartozást jelzi az is, hogy az említett antológiák — mint említettük — Zágrábban jelentek meg. S ez a körülmény kétségtelenül nagy pozitívum — még akkor is, ha az újabb idők nemzeti megszervezései adnak is bizonyos kellemetlenebb mellékízt neki.

Kolozsi Tibor